

Tilbakefall til ny kriminalitet – et besværlig begrep

Av Ragnar Kristoffersen

Ordet residiv brukes gjerne synonymt med tilbakefall. Ordet stammer fra det senlatinske «recidivus», som betyr "kommer tilbake". Ifølge Store medisinske leksikon er residiv definert som "gjenoppblussing av sykdom etter at den tilsynelatende er blitt helbredet." Det kriminologiske tilbakefallsbegrepet er en dårlig analogi til det medisinske tilbakefallsbegrepet fordi det som regel ikke foreligger noen forutgående, klar diagnose av klientens kriminalitetsproblem, og som dermed gjør det mulig å greit besvare hva et eventuelt tilbakefall skulle bestå i, forstått som et tilbakefall til samme «sykdom». Etymologisk innebærer begrepet "tilbakefall" at det er det samme som gjentar seg, og med samme årsak.

Ny kriminalitet kan imidlertid defineres på flere måter, og alle gir forskjellig resultat. Noen målinger definerer nye, registrerte lovbrudd som tilbakefall, uansett type handling og uavhengig av om vedkommende faktisk er funnet skyldig eller dømt. Andre tar utgangspunkt i siktede, der siktelsen er avgjort med en straffereaksjon enten av påtale eller domstol. Forenklede forelegg holdes da utenfor. Det siste er kriminalstatistikkens måte å definere tilbakefall på. Man kan også ta utgangspunkt i nye domfellelser. Denne måten å definere tilbakefall gir imidlertid et begrenset bilde av den registrerte kriminaliteten ettersom bare cirka en fjerdedel av alle straffereaksjoner – eksklusive forenklede forelegg – innebærer en dom avsagt av domstolen. Det store flertallet av registrerte lovbrudd som ender med en siktelse blir strafferettslig avgjort med en reaksjon av påtalemyndigheten i form av et forelegg. Dette er også den vanligste straffereaksjonen ved tilbakefall. Alternativt kan man ta utgangspunkt i nye dommer, der dommen innebærer en ny soning i kriminalomsorgen. Det må også være et vilkår at lovbruddet som er pådømt i den nye dommen har skjedd *etter* den foregående soningen og ikke før. Hvis ikke, foreligger et såkalt falskt residiv. Denne måten å definere tilbakefall er av naturlige grunner også mest interessant for kriminalomsorgen, og det er også slik tilbakefall er definert i den nordiske tilbakefallsstudien over klienter som gjennomførte straff i kriminalomsorgen i 2005. I denne studien ble tilbakefallet målt på samme måte innenfor tilnærmet sammenlignbare straffegjennomføringsformer i Norden (Graunbøl m.fl., 2010).

Observasjonsperioden for tilbakefallet – dvs. hvor lenge man måler tilbakefallet – vil kunne få ganske stor betydning for tilbakefallets størrelse, uansett hvilken gruppe av straffede man velger å måle. Tilbakefallet øker mest gjerne de første årene, for deretter å avta gradvis og flate ut etter fire – fem år. Hvilken populasjon av kriminelle man velger å måle vil også få betydning for tilbakefallets størrelse. Risikoen for ny kriminalitet er ikke like stor for alle lovbrutere. Den varierer mellom ulike grupper av straffede og hva slags lovbrudd de har begått. Et tredje forhold som får betydning for tilbakefallets størrelse er om man velger å legge tidspunktet for ny straffereaksjon til grunn som måletidspunkt for tilbakefallet eller om man ser på gjerningstidspunktet i det nye lovbruddet. Egentlig skjer jo tilbakefallet da lovbruddet blir begått, og ikke når det reageres med en straffereaksjon. Dersom man bruker sistnevnte vil tilbakefallet være en del underrapportert den første tida i observasjonsperioden. På grunn av saksbehandlingstiden i strafferettspleien, som også varierer mellom de ulike kriminalitetstypene, vil det kunne ta nokså lang tid før alle nye registrerte lovbrudd får en strafferettslig avgjørelse, og de kompliserte og mer alvorlige sakene tar som regel lengst tid.

Noen tilbakefallsmålinger velger kanskje å sammenligne lovbrudd innenfor samme lovbruddstype, men heller ikke dette er helt uproblematisk ettersom kriminalitetstypebeskrivelsene bygger på historisk betingede, lovregulerte kategoribeskrivelser (jfr. straffelovens kapitteinndeling) eller mer eller mindre skjønnsmessige avgrensninger mellom kategorier, eller en blanding av disse formene.

De fleste tilbakefallsmålinger gir imidlertid ingen forklaring på sammenhengen mellom tidligere registrert kriminalitet og eventuell ny kriminalitet. Som nevnt bør begrepet "tilbakefall" ideelt sett innebære at det nye

lovbruddet er direkte sammenlignbart med det forrige, men det vil ofte være vanskelig å argumentere for en slik sammenlignbarhet dersom man bare baserer seg på kodet registerinformasjon om lovbrudd, uten annen kvalitativ informasjon om lovbruddet.

Uansett hvilke grupper av straffede man velger å måle og uansett valg av kriterium for når det foreligger et tilbakefall, vil det likevel alltid være slik at man ikke vil kjenne det reelle omfanget av ny kriminalitet på grunn av problemet med ukjente mørketall. Problemet med uoppdaget kriminalitet gjelder ved alle typer måling av kriminalitet. For å kunne gjennomføre en tilbakefallsmåling er man i praksis nødt til å ta utgangspunkt i tilgjengelige målekilder, det vil som oftest si ulike offisielle registre for lovbrudd og lovbrøyttere. For statistiske formål inneholder slike registre vanligvis kodet, og dermed forenklet informasjon om lovbrudd og gjerningsmenn, som i seg selv sier lite om innholdet i og årsaken til lovbruddet. Registerne har også ulike behandlingsregler og registreringsrutiner for data, som igjen kan gi litt forskjellig resultat dersom man i en tilbakefallsmåling velger å legge ett bestemt register til grunn framfor et annet. Det kan derfor by på problemer å sammenligne tilbakefallsmålinger som baserer seg på ulike nasjonale målekilder. Tilbakefallsmålinger som ikke bruker samme målekriterier (dvs. populasjon, definisjon av tilbakefall og måletidsrom), vil heller aldri være direkte sammenlignbare. Dette utgjør et spesielt problem i metaundersøkelser, der man forsøker å sammenligne resultatforskjeller i tilbakefall mellom flere undersøkelser fra ulike land. De som har forsøkt å sammenligne tilbakefallsrater mellom ulike land, har derfor måttet konkludere med at en slik sammenligning ikke er mulig, se f.eks. Fazel & Wolf (2015) og Armstrong & McNeil (2012).

Litt forenklet kan man si at «(..) det eneste som generelt kreves for å bli regnet med i en tilbakefallsstatistikk, er en eller annen form for ny, registrert kriminalitet i et eller annet register etter en eller annen tidligere registrert kriminalitet (Kristoffersen, 1997 s. 3).» I de fleste tilbakefallsmålinger kan det derfor være grunn til å stille spørsmål om man egentlig måler det samme. Selv om man regner et nytt narkotikalovbrudd som tilbakefall til samme type hovedkriminalitet der vedkommende tidligere er dømt for et annet narkotikalovbrudd, er det likevel slik at den nye gjerningen kan være motivert av helt andre grunner og behov, der ikke minst situasjonen, handlingsobjektene og insentivene for handlingen kan være helt forskjellige. Utfra alminnelig fornuft er det på ingen måte innlysende at et tilfelle av for eksempel bruk og besittelse av et ulovlig legemiddel skal regnes som et tilbakefall til samme type kriminalitet dersom vedkommende tidligere er dømt for bruk og omsetning av heroin, - og det uavhengig av om førstnevnte eller sistnevnte var en engangsforeteelse, kanskje for flere år siden. Vedkommende kan jo ha sluttet helt med å både selge og bruke heroin.

Det er med andre ord ingen enighet om hvordan man skal definere og måle tilbakefall, og det blir målt på en rekke ulike måter og med svært forskjellige resultater. Andersen og Skarðhamar (2013) viser hvordan ulike måter å måle gir svært forskjellige resultater. En medvirkende årsak til at denne situasjonen har oppstått er etter min mening at det ofte er litt uklart hva som egentlig skal eller bør legges til grunn som suksesskriterium i bestemte straffegjennomføringsformer eller i et bestemt tiltak, som man senere ønsker å måle eventuelle resultater av. Tilbakefall til ny kriminalitet blir derfor gjerne ofte brukt som et enkelt mål på suksess, og med relativt stor frihet til å definere målemetode og målekriterium kan dette gjøres på flere måter.

Ideologisk sett er tilbakefall som suksesskriterium knyttet til to tradisjoner, én strafferettslig og en behandlingsmessig. Den strafferettslige har blant annet som utgangspunkt at straffen i seg selv skal virke avskrekkende eller forebyggende/rehabiliterende og forhindre ny kriminalitet. Dette fokuset har for eksempel medført søkelys på eventuelle forskjeller mellom straffereaksjonene når det gjelder tilbakefall. Et eksempel på dette er en tilbakefallsmåling av Statistisk sentralbyrå (SSB), hvor tilbakefallsforskjellene mellom reaksjonstypene for forbrytelsesdømte i 1987 ble sammenlignet ved statistisk regresjon (Møglestue, 1996). En viktig konklusjon i denne studien var at det ikke var mulig å påvise noen vesentlig forskjell i tilbakefallsandeler

mellom de ulike straffereaksjonene selv om man korrigerer for bakgrunnsvariabler som kjønn, alder, tidligere straff og lovbruddstype. Den behandlingsorienterte tradisjonen fokuserer derimot på avgrensede tiltak eller behandlings- og påvirkningsprogrammer, som forventes å ha en tilbakefallshindrende effekt gjennom positiv påvirkning. I evalueringsundersøkelser av slike tiltak er det vanlig å forsøke å måle virkningen på en bestemt gruppe personer. I slike undersøkelser kan suksesskriteriet også være noe annet enn ny kriminalitet, for eksempel rusfrihet eller økt livskvalitet, eller slike kriterier kan være blandet sammen med målet om å unngå ny kriminalitet. Kriminalitetsfrihet er alltid bra, men det er likevel viktig å minne om at tilbakefall selvsagt ikke behøver å være det eneste og heller ikke nødvendigvis det mest avgjørende suksesskriteriet i alle former for tilbakeføringsarbeid. Det er fullt mulig å oppnå fremgang på enkelte områder i livet selv om man likevel skulle oppleve et tilbakefall til ny kriminalitet. Et tilbakefall bør ikke alltid skygge for viktige resultater som kan være oppnådd på andre livsområder, og ofte er tilbakefallet forbundet med mindre alvorlig kriminalitet etter hvert som tida går. Omvendt vil det også være slik at et fravær av tilbakefall på ingen måte er noen garanti for at personen har opplevd vesentlig forbedring av sin livssituasjon på andre områder enn når det gjelder kriminalitet. I tillegg er det også slik at et enkelt mål på tilbakefall i seg selv ikke vil avdekke om personen har klart å oppnå en gradvis reduksjon i begått kriminalitet eller en gradvis forbedring av sin livssituasjon. For å fange opp slike gevinster er man nødt til å se på lovbruddsaktiviteten over tid, og det er ikke så vanlig ved tilbakefallsstudier.

I prinsippet kan man skille mellom rene, kvantitative tilbakefallsundersøkelser og kvalitative undersøkelser. Noen undersøkelser velger også en kombinert tilnærming. Kardinaleksempelet på kvantitative undersøkelser er eksperimentelle forskningsdesign, der deltakerne trekkes tilfeldig og sammenlignes med en kontrollgruppe. Deretter foretar man en statistisk måling av eventuelle effektforskjeller mellom gruppene. Av praktiske grunner vil man oftere anvende et «matchet» design, der man i ettertid velger en kontrollgruppe som er mest mulig lik målgruppen når det gjelder kjennetegn man antar har betydning for utfallet. Av og til utføres kun før- og etter-målinger av tilbakefall blant deltakere i et tiltak uten kontrollgrupper. Sistnevnte regnes imidlertid som et vesentlig svakere forskningsdesign og gir mindre sikkert grunnlag for konklusjoner enn forannevnte. I slike før- og etter-målinger vil man ikke kunne være rimelig sikker på at det er tiltaket som har produsert resultatet. Eventuelle resultatforskjeller kan like gjerne skyldes utenforliggende forhold og annen påvirkning i tida mellom målingene.

Her følger en liten oppsummering av utfordringer forbundet med tilbakefallsmålinger:

- Det er ingen allmenn enighet om hva som skal regnes som tilbakefall. Man kan måle klienter fra alle stadier eller ledd i straffesakskjeden, og alle stadier kan brukes som kriterium for når tilbakefallet har skjedd, dvs. anmeldelser, siktede, straffereaksjoner avgjort av påtale eller domstol, eller til sist straffer som medfører soning i kriminalomsorgen.
- Det er ingen allmenn enighet om hvor lenge man bør måle tilbakefallet. Lengre måleperiode gir høyere tilbakefall, men økningen avtar og flater ut etter noen år. Hvilke grupper av straffede man måler vil også ha stor betydning for tilbakefallets størrelse på grunn av stor individuell variasjon i tilbakefallsrisiko mellom straffedømte.
- Alle lovbrudd regnes som regel med i tilbakefallet selv om det siste kan være helt forskjellig fra det forrige.
- Det er ikke noe krav om logisk eller empirisk sammenheng mellom det forrige lovbruddet og det nye. Det som utløste forrige lovbrudd kan ha vært noe helt annet enn det som utløste det siste.
- Tilbakefallsmåling kan «skjule» suksesser på andre områder:

- Det er fullt mulig med fremgang på andre områder i livet selv ved tilbakefall (rus, familie, venner, jobb, skole). Rehabilitering og kriminalitetsfrihet er ikke helt det samme.
- Tilbakefallsmålinger måler vanligvis ikke individuell reduksjon i kriminalitet over tid, dvs. sjeldnere og/eller mindre alvorlig kriminalitet ved tilbakefallet.
- Det er ikke uvanlig at en person kan bli dømt for et forhold som er begått før siste soning. Målinger som ikke har kontrollert for lovbruddets gjerningsdato vil derfor normalt inneholde falske residivister, spesielt der man bruker ny dom som residivkriterium. Det medfører for høye tilbakefallstall.
- På grunn av tidsaspektet forbundet med å få avgjort straffesakene vil målinger som tar utgangspunkt i gjerningsdatoen for første nye lovbrudd vise et høyere tilbakefall de første årene enn dersom man måler domstidspunktet.

Avslutningsvis vil jeg skynde meg med å presisere at på tross av all usikkerhet forbundet med tilbakefallsmålinger og at tilbakefallsmålinger ofte ikke gir oss svaret på det vi lurer på, vil jeg likevel hevde at det ikke er verdiløst å måle tilbakefall, og da helst på samme måte over tid. Det vil i det minste gi oss en indikator på utviklingen og gjøre det mulig for oss å stille interessante spørsmål om hvorfor eventuelle resultatforskjeller i tilbakefall oppstår. Slik sett kan måling av tilbakefall styrke våre muligheter i arbeidet med tilbakeføring.

Litteratur:

Andersen, S. & Skarøhamar, T. (2013). Å måle gjentatt kriminalitet – hvem, hva og når? *Samfunnsspeilet* 3/2013, (24 – 28).

<https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/attachment/121976?ts=1410738b960>

Armstrong, S., and McNeill, F., (2012) *Reducing Reoffending: Review of Selected Countries*, SCCJR Research Report No: 04/2012.

<http://www.sccjr.ac.uk/publications/reducing-reoffending-in-scotland/>

Fazel, S. & Wolf, A. (2015). *A Systematic Review of Criminal Recidivism Rates Worldwide: Current Difficulties and Recommendations for Best Practice*. Plos One.

<http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0130390>

Graunbøl, H.M. m.fl. (2010). *Retur: en nordisk undersøgelse af recidiv blant klienter i kriminalforsorgen*. KRUS.

<https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/160672>

Kristoffersen, R. (1997). *Tilbakefall til ny kriminalitet, med fokus på kriminalomsorgen. Hva kan statistikken fortelle oss?* I Dokumentasjon & Debatt nr. 1/97. KRUS.

<https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/2478949>

Møglestue, I. (1996). Straffede lovbytere. Stadig flere pådrar seg ny straffereaksjon. *Samfunnsspeilet* 3/96, (18 – 22).

<http://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/stadig-flere-paadrar-seg-ny-straffereaksjon>